

Олександр Зубченко

ПЕРЕМАГАЮЧИ ДОЛЮ

NOT
FOR SALE

НЕ ДЛЯ
ПРОДАЖУ

книга третя
Повій, вітре!

ПЕРЕМАГАЮЧИ ДОЛЮ

книга третя
Повій, вітре!

Олександр Зубченко

ПЕРЕМАГАЮЧИ ДОЛЮ

книга третя
Повій, вітре!

Пригодницький роман

Львів
Видавництво Старого Лева
2022

УДК 82.3-93
3-91

Олександр Зубченко

3-91 Перемагаючи долю [Текст] : роман. У 3 кн. Кн. 3 : Повій, вітре! / Олександр Зубченко. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. – 528 с.

ISBN 978-617-679-517-9

Наприкінці першої половини XVII століття татари продовжують нападати на Україну, але козацькі загони є саме тією могутньою силою, що може протистояти ворожій навалі. Слава про мужність і неабияку військову майстерність козаків гримить усією Європою. Саме тому французьке командування звертається до козацької старшини з проханням допомогти звільнити Дюнкерк від іспанців. Козацький сотник Іван Рубай вирушає до Франції. Та чи зможе він вирватися з рук смерті, чи зможе знову обійняти кохану Оксану, зустрітися з братом і друзями, які уже повірили в його загибель?

У цьому романі – історія про кохання, невідвладне часу і відстані; історія про дружбу попри усі перешкоди та готовність рятувати близьких навіть зі смертельної небезпеки; історія про жагу до життя, а понад усе – щира любов до рідної України.

УДК 82.3-93

© Олександр Зубченко, текст, 2018
© Марія Фоя, обкладинка, 2018
© Видавництво Старого Лева, 2018

ISBN 978-617-679-517-9

Усі права застережено

Знову разом

Степ... Безкрайній, як море, величними хвилями горбів несе до обрію квітчасту піну різнотрав'я, що бавиться з вітрами та наповнює світ духмяним потоком цвітіння. Він – домівка для всілякої живності, що населяє його таємні шляхи та схованки у високій траві. Тут кожна пташка, кожна тварина знає своє місце: хто – ховається і тікає, а хто – ловить та наздоганяє. Ось невелика коза повела вухами, насторожуючись. Ще мить – і мчить вона високими стрибками диким степом, намагаючись перегнати свою смерть – невелику зграю вовків, яка, знаючи свою справу, заганяє бідну тварину до великої улоговини. Коза увірвалася в тихе передсвітнє дрімання гаю, стрибаючи поміж деревами і спускаючись вниз до дна западини. Дивна річ: чим нижче бігла коза, тим товщими та вищими ставали дерева, а на дні, де мугикав свої пісні невеликий струмок, густо стояли справжні дерева-велетні. Коза з жахом відчувала, що вовки її наздоганяють, тому, вгледівши якусь стіну із хмизу, перестрибнула її й опинилась у великому дворі, де розмістилися три чепурні хати та господарчі будівлі. Тварина кидалася по двору то в один бік, то в інший, як раптом звідкілясь вискочили три величезні чорні собаки та

з гавкотом кинулися на перелякане створіння. Коза метнулася до невеликої прибудови біля хліва, де рохкала свиня, і вистрибнула на дах. Але собаки, замість того, щоб оточити козу та гавкати, раптом кинулися до тину, звідкіля почулося гарчання вовків. Собаки люто кидалися на тин, захиляючись піною, а вовки і собі скаженіли з протилежного боку. Невідомо, чим би закінчився цей гвалт, якби на ганок хати, що стояла посередині двору, не вийшов ставний і широкоплечий козак та не вистрелив у повітря з рушниці. Вовки одразу ж дременули, а собаки, підібгавши хвости, розбрелися подвір'ям, винувато зиркаючи на хазяїна. Тут і з інших двох хат вибігли ще два козаки з рушницями, а за ними і перелякані миловидні жінки у спідньому. А з хати козака, що мала дві половини, вибіг стривожений підстаркуватий чоловік, схожий більше на селянина, ніж на козака.

– Що трапилось, Іване, чому стріляв?! – гукнули чоловіки в один голос.

– Та вовків чорт приніс...

– А нехай вам трясця! – крикнув Іван у бік вовків, потрясаючи над головою рушницею. Потім звернувся до собак вже по-доброму:

– Ай, молодці! Гарно сторожуєте!

Собаки, почувши ласкаві нотки в голосі хазяїна, повеселішали, вмить замахали хвостами, але, ніби щось згадавши, з гавкотінням кинулися до хліва. Там, ставши на задні лапи та опершись на стіну прибудови, вони незлобиво гавкали на козу, що, зіщулившись, стояла, мов мертва.

– Оце гості: хто за стіл, а хто на стіл... – пробурмотів козак та, огледівшись на ганку, взяв мотузку і пішов до кози. Спритно зробивши петлю, розмахнувся і враз накинув козі її на шию. Ще мить – і тварина, дригаючи ногами,

полетіла з даху на землю просто до собак. Але ті на неї не напали, а, оточивши, гарчали, чекаючи на слово хазяїна.

– Оце вдало день почався! – засміялися козаки, що вибігли на стріл. – Вовки самі здобич до нас заганяють!

– А я ж вам казав, що кращого місця не знайти, правда, Оксано? – звернувся Іван до красуні, що вийшла на ґанок з хати за його спиною. Хоча жінка була заспана, а волосся її трохи розпатлане, ніщо не могло зіпсувати її неймовірної краси, яку тільки підкреслювала іскра кохання у великих зеленкуватих очах.

– Правда! – підтвердила вона, притиснувшись до Івана й обійнявши його руками з-за спини. Потім, побачивши козу, благально поглянула в очі чоловікові й прошепотіла:

– Не треба її на стіл, прошу! На столі всього доволі є.

– А куди ж її подіти? – здивувався Іван.

– Нехай вона поки з вівцями побуде, а там побачимо...

Іван здивовано низав плечима та повернувся до інших мешканців цього хутора, чи то зимівника, як називали такі хутори запорожці, що зимували там.

Але настав час пояснити читачеві, хто є ці мешканці хутора та як вони тут опинилися. Як, може, здогадалися, це був Іван Рубай, саме той славний звитяжець-сотник, що своїми подвигами та дивним бойовим мистецтвом завоював повагу серед козаків. Івана навіть мали за козака-характерника, бо його нелюдське вміння володіти зброєю та битися без неї вражало. Колись, ще влітку 1629 року, його разом з братом Юрком та матір'ю захопили у ясир кримські татари, вбивши батька. Коли у Кафі вбили ще й матір, бо вона кинулася з голими руками на охоронця, і брати залишились одні, Івана викупив китаець Хо Чжоцзоу, який очікував на таємний приїзд принца Чжу Юцзяня з Венеції,

де той навчався живопису. Принц планував повернутися на батьківщину та забрати владу у батька-імператора, що відсторонився від державних справ, віддавши правління гарему та євнухам. Тривожні звістки про войовничі наміри маньчжурів та селянські заколоти у самому Китаї змушували таким чином рятувати ситуацію. Але спочатку Чжу Юцзяня і Хо Чжоцзоу спіткала зрада і вони ледве врятувалися, пересидівши деякий час у горах. Коли імператор помер, Чжу Юцзянь вирішив прибути до імператорського палацу, щоб або зазнати поразки, або захопити владу. Він зміг переконати начальника охорони імператора, пообіцявши тому посаду командувача військом, визнати його імператором. Але недовго він побув на троні, бо почалася війна з маньчжурами і селянське повстання. Усвідомивши свою поразку, імператор Чжу Юцзянь повісився на дубі біля палацу, залишивши напризволяще своїх прихильників і слуг, серед яких був Хо Чжоцзоу і його навіть не слуга, а названий син І-Вас (як називав він тоді Івася). Знову вигнання, гори та смерть у старій халупі названого батька від старої рани. Залишившись самотнім, Івась пробирається додому, знаючи лише напрям, але не маючи чіткого маршруту. Він іде взимку через гори, киргизькі степи, ледве не замерзає і, врятований киргизом Азімбеком, виліковується у нього в кочовому племені. Затим він віддячує цим добрим людям, рятуючи дочку Азімбека від калмаків, степових розбійників, а потім рятує й усе плем'я завдяки своєму розуму і військовому таланту.

Довгою була дорога Івася до рідної Ведмедівки, що на Черкащині, але вів його Господь вірними шляхами. Попрощавшись з Азімбеком та його рідними, Іван прямує з караваном до Астрахані, а потім один верхи їде на Дон.

Донські козаки його радо приймають до товариства, одягають та влаштовують йому поїздку додому. Іван разом із земляком-чигиринцем Миколою Хлібом, що служив тоді у донців, пробирається на батьківщину. Але у його хаті вже живе інша родина – Левко Зарудний з дружиною і з синами та чарівною дочкою Оксаною, яка з першого погляду полонить серце молодого парубка. Та за кілька днів Левко вбиває сина панського управителя, який хотів скривдити Оксану. Іван допомагає Левкові, побивши жовнірів, що були з паном Тадеушем. Тому хлопці вирішили тікати до зимівника, що заховався у дивному яру серед лісу, який не було видно зі степу. У Чигирині до них приєднується Микола, що вбив польського дозорця, який познущався до смерті з його матері. Вони випереджають погоню і ховаються у зимівнику старого Зиновія Будяка, який помер, не дочекавшись жодної живої душі. Левко із сім'єю залишається там, а козаки їдуть знову на Дон, бо донці разом із запорожцями планують захопити фортецю Азов. Прибувши на Дон, Іван з Миколою просяться до запорожців, і донці їх відпускають, а запорожці щиро приймають, побачивши чудовий бойовий вишкіл, особливо в Івана, який якнайкраще виявив свій хист у поединку з найсильнішим бійцем Січі Максимом Галаганом.

А за цей час Юрко також виріс, пройшовши тяжкі випробування у Порті. Життя в турецькій сім'ї, де він був за раба, потім муштра та вишкіл у яничарському корпусі. І нарешті – перше бойове завдання: інспекція в Азов. Тільки-но яничари прибули до Азова, як наступного ранку фортецю оточили запорожці з донцями та почали облогу. Юрко тоді жадібно вдивлявся в лави запорожців, згадуючи, що він також із цього народу, такої ж віри. Тоді він

разом із болгарином Петком Брончевим вирішує пристати до запорожців. Але все відбулося трохи не так: козаки підірвали стіну і кинулися у двір фортеці, тому довелося битися. Юрко з Петком тільки відбивали удари, не завдаючи шкоди козакам. Однак це помітили турки і встигли поранити Юрка списом перед тим, як козаки їх відбили. Так і зустрілися брати: один ішов, втомлений боєм, а інший – лежав непритомний на землі. Тоді козаки звернули увагу на слов'янську зовнішність хлопця, та й Петко пояснив, у чому річ. Покликали запорожці Івана, сказавши, що хлопець дуже схожий на нього, і зустрілися брати, правда, коли вже Юрко прийшов до тями. Так знову об'єдналися їхні шляхи: разом з Миколою Хлібом, Петком та Максимом Галаганом, який став їм не тільки командиром, але й старшим товаришем і братом, вони пройшли крізь пекло визвольної війни під проводом Павлюка, крізь перемоги і невдачі, через надії та розчарування. Після успішного прориву під Боровицею Галаган гине героїчною смертю, та й наші побратими ледве рятуються завдяки лише вчасному підходу козацького загону. І крізь всі біди та нещастя проносить Іван кохання до Оксани, яка, втративши батьків, живе у добрих людей.

Уже влітку 1638 року, під час визвольної війни проти ляхів під проводом Якова Остряниці, Іван з побратимами натхненно б'ється проти ворога, показуючи приклад відваги та майстерності, також вчить молодих козаків володіти зброєю. Тим часом його кохану везуть до Варшави під пристойним, на погляд чигиринського старости Яна Камінського, приводом: щоб взяти у шляхетську сім'ю та спокутувати всі кривди, яких завдав староста Оксані, бо її батьків та братів убив слуга старости. І коли збожеволіла його власна дочка, Камінський щиро кається перед

Господом і шукає шляхи спокутування своїх гріхів. Але у його маєтку Оксані жити дуже тяжко, бо дружина та молодша дочка старости її ненавидять за красу, тому намагаються позбутися «хлопки». Але її врода не залишається поза увагою місцевої знаті. Тому дівчину викрадає знатний шляхтич, щоб або змусити до шлюбу, або познущатися у разі відмови. Оксані вдається вчинити пожежу і втекти, потрапивши у будинок ювеліра і лихваря Залмана. Той, дізнавшись історію її втечі, вирішує відвезти дівчину до брата в Молдавію. Але дорогою на обоз напали буджацькі татари і захопили Оксану в полон. Буджацький мурза, зачарований красою дівчини, все ж вирішує подарувати такий чудовий ясир новому кримському хану, щоб завоювати його прихильність. Таким чином Оксана опиняється в гаремі кримського хана як наложниця.

Тим часом Іван воює проти ляхів під Жовнином, не забуваючи, однак, і про своє кохання. Козацька честь не дає йому права залишити побратимів на полі бою, тому Іван виявив себе справжнім героєм. Тільки після примирення сторін він просить гетьмана Дмитра Гуню відпустити його шукати дівчину. Гетьман відпускає не лише його, але й побратимів, до яких пристав і Грицько Баламбура, дотепний та звитязний козак. П'ятеро відважних воїнів проникають у палац Яна Камінського, який, на диво, приймає Івана та, не здіймаючи тривоги, розповідає про Оксану все. Навіть більше – він дає кілька охоронних універсалів, щоб Іван міг безпечно дістатися Варшави. Але у столиці Речі Посполитої козаків чекає неприємна звістка про зникнення Оксани. Проте сам Господь веде їх слідами дівчини, та й вона – розумниця, бо в'язала свої стрічки у місцях перебування. І побратими дістаються до Буджака, йдучи за цими

позначками. Користуючись печаткою сина перекопського бея Тугая, якого свого часу Іван врятував від наглої смерті, вони входять у довіру до буджацького мурзи, і він розповідає їм, де знаходиться Оксана. Переодягнувшись в татарську одіж, побратими пробираються до Криму, заїжджають до Тугая в гості, і той, дізнавшись про все, дає їм корисну пораду. Кримський хан з оточенням сприймають їх як таємних посланців турецького султана, до того ж Юрко з Петком чудово розмовляли турецькою. У такий спосіб вони хитрістю змушують хана подарувати султану кількох наложниць, серед яких була й Оксана.

Прибувши вже додому, щасливі молодята одружуються в Чигирині, але їдуть жити в Богуслав на запрошення вдівця Лавріна, в якого і жила Оксана перед відбуттям до Варшави. Микола одружується із славною дівчиною з Чигирини Оленкою Загороднючкою, а Петко – із Христиною з Черкас. Лише Юрко та Грицько Баламбура, які не знайшли ще кохання, залишаються на Січі, хоча Іван з Миколою та Петком частіше бувають у запорожців, ніж під боком у жінок.

Розгром повстання Острянина та Гуні 1638 року дав змогу направити частину польського кварцяного війська на Запорозжя. Восени карателі підійшли до Базавлука і штурмом здобули Січ. Після зруйнування Базавлуцької Січі Запорозжя опинилося під жорстким контролем влади, але через потребу обороняти південне прикордоння усе ж було збережено козацьку залогу. Для неї обрали легкодоступне місце з боку степу – так званий Микитинський Ріг, де здавна існував перевіз через Дніпро.

Це сталося зненацька для наших героїв, бо на той час вони були в Криму. Не минуло й тижня після весілля Івана

та Оксани, як козаки зібралися на Січ, але зустріли гінця, який і приніс цю жахливу звістку. Побратими закликали від жаху та гніву, адже ляхи захопили їхню рідну домівку тоді, коли вони займалися особистими справами. Здавалося, відчаю козацькому не було меж, але їхати вже було нікуди, принаймні до слухного часу. Тому, повернувшись, вони почали влаштовувати своє життя, а Оксана із цього лише раділа. Іван з дружиною переїхав у Богуслав до Лавріна, де почав допомагати йому по господарству та в ремеслі, яке їх і годувало. Влітку 1639 року у подружжя народився син, а через рік – двійня, хлопчик та дівчинка. Місцева влада не дуже допитувалася до них після того, як Іван показав універсал, що йому дав староста Ян Камінський. Хоча він вже давно не старостував, та все ж документ мав значний вплив на місцевих посадовців і військову владу.

Раніш худий і жилавий, Іван під наглядом турботливої Оксани погладшав, роздався в плечах, але не забував вправлятися зі зброєю та без неї, щоб не втратити навички і майстерність. У дворі він закопав у землю кілька колод, між якими вночі, щоб ніхто не побачив, гасав, б'ючи мечами, руками та ногами, стрибаючи на них згори, балансував, перебігаючи з колоди на колоду, і бився з уявним ворогом. Так Іван не давав собі надмірно гладшати та зберіг вправність і здатність робити такі речі, перевертаючись через голову, що Лаврін з виряченими очима та роззявленим від подиву ротом застигав як камінний, спостерігаючи за тими вправами.

Року 1640, коли польська шляхта упевнилася в тому, що народ посполитий і козаки принишкли, в Україні трапилося лихо. Татари враз скористалися з пригноблення козаччини та Війська Запорізького і наскочили на Україну великою ордою – 70 тисяч вершників. Немов чорна хмара

насунула на міста і села, орда дійшла майже до Києва і без будь-якої перешкоди забрала в неволю і погнала до Криму понад 200 тисяч молоді, серед якої були й поляки. Місцеві польські гарнізони розбігалися хто куди, а нечисленні гарнізони з реєстрових козаків мало що могли вдіяти проти татарської навали.

Того ранку Іван відчув, ніби повернувся в дитинство. Щось у зовнішньому світі коїлося таке, що викликало спогади того жахливого дня, коли татари напали на Ведмедівку, палили хати, вбивали старих і німечних, а молодих і середнього віку міцних чоловіків і жінок полонили та збивали до купи, ведучи в рабство.

Іван насторожився, вийшов надвір і почув такий самий лемент, що лунав колись давно над Ведмедівкою, побачив стовпи сірого диму від солом'яних стріх, вершників в гостроверхих шапках, що крутилися поміж дворами на чорних низеньких конях, палили хати, вбивали та полонили людей. Миттєво усвідомивши, що відбувається, хоч як неймовірно це було, бо де-де, а в Богуславі, який недалеко від самого Києва, татар не пам'ятають споконвіку, Іван кинувся до хати за зброєю і покликав Оксану та Лавріна.

– Бери дітей та ховайся в льох! – крикнув Іван Оксані, яка сполошено охопила долонями рум'яні щоки, та, не питаючи, побігла за дітьми, які ще мирно спали: старший синок на лежку з матір'ю, а меншенькі – у люльці, що була підвішена до стелі. Іван, побачивши, що дружина не зможе взяти одразу трьох малюків, які були радістю і надією останніх двох років, крикнув:

– Дядьку Лавріне, допоможіть, швидше!!!

Лаврін, що спав у своїй половині, спросоння не міг ніяк втротати, що трапилось, але суворий вигляд Івана, його

блискавичне перевтілення на воїна змусили старого, не роздумуючи, хапати дітей та бігти до льоху. Там він віддав дітей Оксані, а сам повернувся нагору в хату. Коли Лаврін біг до порога, то почув лемент людський і вдихнув дим, що розійшовся по містечку. Тоді він зрозумів, що його життя і життя вже рідних йому людей у небезпеці. На порозі старий зіштовхнувся з Іваном, який у повному спорядженні, з мечами за спиною, з рушницею, луком та пістолями поспішав надвір.

– Ви чого прибігли?! – не досить ввічливо крикнув Іван до Лавріна. – Чи не бачите, що набіг татарський?!

– А я що, не козак?! – випнув кістляві груди старий. – Чи я буду відсиджуватися? Ану, давай рушницю, бо ти сам з усім не впораєшся!

Іван, усміхнувшись, віддав рушницю і набої з порохівницею старому, а сам побіг поміж деревами до тину, подивитися, що відбувається навкруг. Лаврін заліг за колодою у дворі і наставив дуло на вулицю.

Іван сховався під розлогою грушею, що височіла біля самого тину, і подивився на вулицю, якою наближалися до двору риссю кілька татарських вершників. Йому дуже кортіло покласти їх з лука прямо там, але розуміння того, що це приверне увагу усіх татарських сил, стримало його наміри. Зціпивши зуби, Іван чекав, поки вершники не розламали кіньми тин та не в'їхали у двір. Один татарин тримав запаленого смолоскипа, якого готувався кинути на стріху, але пролунав постріл з рушниці, і його збило кулею з сідла. Решта залементували, закрутилися у дворі. Помітивши дим від пострілу за колодою, де Лаврін якраз перезаряджав рушницю, кинулися до нього, піднявши шаблі над головою. Але раптом один за одним попадали з коней,

гарячково хапаючи себе за місця, звідки стирчали стріли. Це вже Іван постарався: він блискавично витягував стріли з сагайдака та за кілька митей зробив три влучні постріли, убивши нападників.

Лаврін здивовано визирнув з-за колоди, потім помахав рукою Івану на знак подяки.

Але це був тільки початок, бо ще троє вершників підїхали до двору і побачили своїх товаришів, що корчилися на землі, а той, що тримав смолоскип, вже віддав своєму Аллахові душу, бо лежав нерухомо, а полум'я смолоскипа лизало брудну руку. Татари закричали люто щось по-своєму і замахали руками, прикликаючи підмогу. За хвилину до них приєдналося ще близько десятка вільних вершників, а ще декілька проїхали повз двір, тягнучи за собою зв'язаних дівчат та чоловіків.

Іван глибоко вдихнув, намагаючись заспокоїтися. Він збирався битися до смерті, знищити якомога більше ворогів, але захистити своїх рідних, свою кров. Тільки зараз він зрозумів настрої тих селян, які, втративши свої сім'ї після каральних експедицій поляків, були готові лізти в саме пекло, тільки б помститися ляхам. Він був готовий навіть ціною свого життя не допустити смерті чи знущань з Оксани і дітей, бо певно знав, що татари малих дітей не пожаліють, а надто ж немовлят. Вони для них – зайвий тягар, тому і вбивають їх, як пташенят у гнізді.

Вершники, озираючись на всі боки, сторожко заїхали у двір через пролом у тину, тому могли їхати тільки по троє, не більше. Пролунав постріл, і татарин, що їхав посередині, звалився з коня, розкинувши широко руки, а решта метнулися в боки, ховаючись. У цей час у двір заїхала наступна

трійка, за нею ще. Іван почав стріляти з лука по них, відволікаючи увагу від Лавріна, щоб той встиг перезарядити рушницю. Швидкість, з якою він випускав стріли, була неймовірною. Здавалося, що стріляють принаймні троє лучників, а їх змінюють ще троє. Татари здригнулися, і ті, хто залишився живий, спішилися та заховалися за вбитими, наїжачившись також луками. Вони почали стріляти у Лавріна, і за мить уся колода покрилася стрілами, що тремтіли, увіткнувшись у дерево, але у старого жодна не влучила.

Тим часом сагайдак в Івана спорожнів. Залишалося два пістолі на два постріли, а там... А там лише мечі допоможуть.

До татарів ще прибула підмога з трьох вершників, і це трохи їх підбадьорило. Вони раптом встали і вихилася побігли на Лавріна, який встиг набити рушницю і вистрелив у першого. Тут Іван вступив зі своїми пістолями, поклавши ще двох, а потім вискочив з-під груші, крутячи двома мечами, і кинувся на решту піших і кінних татар. Він рухався, наче швидка ласка серед повільних вгодованих ховрахів. Здавалося, що його мечі самі знаходять жертву, не роблячи жодного зайвого помаху. Татари не встигали навіть шаблю підняти, як безжальна смерть затягувала їх у свою ненажерливу пащу. Ті, хто стояв трохи далі, намагалися поцілити в Івана із лука, та він спритно прикривався тільки-но вбитими воїнами, і стріли влучали в них. Але один татарин з вулиці поцілів у козака стрілою в ту мить, коли він стояв неприкритий ніким, і Іван, відчувши цей постріл чи радше почувши спів стріли, миттєво відхилився і перебив стрілу мечем надвоє. Татари отетеріли, і хтось із них наче завив:

– Шайтан!!!

У дворі вже лежали в різних жахливих позах більше дюжини полеглих ворогів, а Іван за кожним ударом додавав до цього числа ще жертви. Його охопило дивне відчуття відстороненості, ніби він жив в одному вимірі, а вороги – в іншому, бо та швидкість, з якою він вражав їх, була неймовірною. Іван наче перетворився на невловиму тінь, що ніби розчинилася серед ворогів, безжально вражаючи їх на смерть, а вони, розгублені і перелякані, навіть не встигали подивитися в її обличчя. До того ж сили йому додавало мстиве почуття ще до тих татар, які полонили їх з братом у дитинстві, вбивши батька, а згодом і матір. Татари дивилися на нього з містичним жахом і тільки приречено закривалися руками від ударів, кинувши свої шаблі. Але козак таких не вбивав, а просто відкидав ногою вбік, щоб не заважали.

Оксана тим часом, наче пташка крилами, огортала своїх діточок, які плакали, стривожені пострілами, що глухо відлунювалися у льосі. Вона ледве стримувалася, щоб не піднятися нагору і не подивитися, що відбувається, чи живі коханий Іван і дядько Лаврін. Звуки бою свідчили про те, що їхні захисники живі і бороняться.

Раптом почулося звучання рогу десь неподалік. Кілька татарів, що залишилися живі, дременули з двору та скорчили на коней. Іван у гарячці кинувся за ними, стрибнув на останнього коня ззаду, рубонувши по шії вершника та скинувши його на землю. Потім дав остроги коневі і наздогнав тих, що намагалися втекти, заховавшись у диму, який густо огорнув вулицю. Рубонувши ще два рази та упевнившись в смерті ворогів, Іван зупинив коня і розвернув його назад, щоб не від'їжджати від дому далеко. І тільки зараз він побачив, що вулицею мчить загін польських драгунів. Щось його змусило посторонитися конем, і загін,

не зачепивши козака, промчав повз нього, зникаючи у куряві і диму. За загоном їхав верхи на білому коні знатний пан з почтом та військом.

– Що за один? – прошепотів Іван, облизавши сухі губи, та, під'їхавши до двору, спішився, забувши припнути коня. Той побіг вулицею, киваючи головою та іржучи. Окинувши оком двір, що був завалений мертвими тілами ворогів, Іван навіть здригнувся, хоча вже звик до всього. Лише Лаврін стояв та чухав потилицю, здивовано дивлячись то на вбитих татар, то, із захопленням, на Івана. А козак, щось згадавши, кинувся до льоху і спустився вниз. Обійнявши заплакану Оксану та почувши на губах солоність її сліз, Іван почав втішати дружину та голубити дітей.

Вельможний пан зупинився біля двору Лавріна і підняв руку, даючи знак свиті та війську. Миттєво спішилися офіцери з почту і взяли панського коня під повід, хтось допоміг пану злізти з коня і він гордовито став на рівні, приголомшено оглядаючи двір. Тут з'явився й Іван з Оксаною, несучи заплаканих дітей.

– Що трапилось? – різко спитав пан. – Хто побив їх стільки?

Пан був одягнений по-військовому, у розкішно розшитому золотими візерунками плащі і багатих обладунках. Коштовна шабля висіла на золотистому поясі з лівого боку, а з правого стирчала велика булава, також оздоблена коштовностями. Пан мав пронизливі сіро-зелені очі, тонкий ніс на широкому обличчі та пишні сиво-русі вуса. З-під високої хутряної шапки з пером вибивалося довге, трохи хвилясте волосся.

Іван похмуро подивився на вельможного пана і непривільно буркнув:

– А хоч би й ми, то що?

– Як ти розмовляєш з ясновельможним паном, хлопц?! – заверещав один з офіцерів почту та підбіг, розмахуючи нагаєм до козака. Той подивився на нього темним поглядом, який не віщував нічого доброго і, наче коня, осадив так, що офіцер спіткнувся та ледь не впав. Пан посміхнувся краєчками тонких губ і проказав:

– Видно, славний сміливець-козак не розуміє, з ким розмовляє! Поясніть йому!

З почту вийшов смішний коротенький офіцер та пафосно оголосив:

– Його ясновельможність князь Ярема Вишневецький!

– А хоч би й... – зухвало почав було Іван, але Оксана смикнула його за сорочку, і він замовк, потім неохоче вклонився. Вишневецький підійшов ближче і, показавши очима на тіла, спитав:

– То це дійсно ви вдвох побили цих невірних?

– Так, пане... – стримано відповів Іван, ласкаво відсторонюючи Оксану і посилаючи її з дітьми в хату.

– Тоді хто ти є, що так вмієш воювати? Я бачив, як ти розправився піший з трьома вершниками і своїм очам не повірив. Є у мене у війську вправні лицарі, але такого я ще не бачив. Тим більш, що, як я розумію, це ж твоя робота, а не старого?

– Я міщанин тутешній... Живу з дружиною та дітьми у родича.

Князь із розумінням кивнув головою і звернув увагу на мечі, які стирчали з-за спини Івана. Офіцери і драгуни також з цікавістю дивилися на зброю, що так незвично гніздилася в обладунках на спині. До того ж військо тіснилося ближче до двору, щоб подивитися на побитих татар, бо

ті, хто вже побачив, переповідали свої враження, а іншим було цікаво побачити все на власні очі.

– Як же ти, міщанин, – наголосив князь на останньому слові, – маєш таку зброю і таке вміння битися?

– Зброя ще з тих часів, коли я в дитинстві потрапив у рабство далеко звідси – аж до Китаю. Там і битися навчився.

– Хоча не маю за правило брати схизматика на службу, але тобі я пропоную служити в моєму війську.

Князь задоволено посміхнувся, чекаючи на вдячну згоду, але Іван похилив голову, блискаючи очима з-під брів, потім різко сказав:

– Та я не маю за правило служити католикам!

– Що?! – рвонувся чи вдавав, що рвонувся, офіцер з почту до Івана, але Вишневецький підняв руку, заспокоюючи почет і драгунів, що зашуміли, брязкаючи зброєю, і розчаровано сказав:

– Бачить Господь і пресвята Матка Боска Ченстоховська, що я був до тебе справедливий. Але якщо твоя невдячність не мине до ранку, то вранці ти помреш під канчуками, і ніякі схизматські боги тебе не врятують.

Вишневецький наказав залишити варту біля будинку Лавріна, щоб стерегти Івана до ранку. Князя дійсно вразила майстерність козака, і він ладен був поступитися шляхетськими принципами, аби заманити такого майстра до себе у гарнізонне військо. Він мав стільки сміливих і майстерних лицарів, як ніхто в Речі Посполитій, бо багато славних вояків мріяли служити саме під його рукою. Князь Ярема був хоч і жорстокий, але гордий і сміливий, та, як на шляхетську мірку, справедливий до своїх солдатів і офіцерів. Він у поході не їхав у кареті, як інші регіментарі, а маршував верхи разом із військом та харчувався разом з офіцерами.

Коли Вишневецький поїхав до центру міста, де був замок, в якому сховалася місцева влада під охороною гарнізону, у дворі залишилось восьмеро драгунів з кіньми та їхній командир – молодий, майже безвусий хорунжий Станіслав Песецький. Він захоплено дивився на Івана, як та дитина на іграшку, ходячи за ним слідом та викликаючи посміх у рядових драгунів.

– Ну, чого тобі треба від мене?! – розсердився Іван. – Накажи краще своїм солдатам, щоб допомогли яму викопати й тіла поховати.

Песецький кивнув головою і побіг до своїх підлеглих. Ті невдоволено піднялися з трави, на якій блаженно відпочивали після далекого походу верхи, але допомагати пішли.

Яму викопали на городі за хатою у місці, де погано родила земля. Як пожартував Лаврін – щоб піддобрити. Доки кипіла робота, Оксана наварила борщу у великому казані, бо знала, що драгуни також хочуть їсти. Для них це стало приємною несподіванкою, вони від серця дякували жінці і захоплювалися її красою. Оксана поставила казан в літній кухні на столі, і поляки, витягуючи ложки з-за халяв чобіт та захлинаючись слиною від запаморочливого запаху свіжого борщу, оточили казан та почали сьорбати, щось вдячно мукаючи. Оксана з жалем дивилася на них, розуміючи, що драгуни, хоч і вороги, але також чийсь сини. Та й з'явилися вчасно і, можливо, врятували їх від вірної смерті, бо татари такого побоїща їм би не подарували. Іван також заспокоївся, дивлячись на кохану, і не докорив їй ані словом за те, що нагодувала поляків.

Після смачного обіду, ухиляючись від гарячих проявів вдячності, Оксана налила ще й півцеберця свіжого молока,

яке щойно надійла, бо корова вже мучилась від того, що вранішнє доїння пропустили.

Іван прикликав Оксану і Лавріна в хату та тихо сказав:

– Сьогодні вночі тікаємо!

– Як, куди? – сполошилася Оксана.

– Спершу на Чигирин, а там – як доля скаже!

– Але чому?! – Оксана не вірила, що тихе щасливе життя закінчилось і її знову чекають випробування.

– Тому, люба, що Вишневецький не подарує мені відмови служити у нього, обов'язково закатає і вб'є. А ще тому, що я себе виказав та звернув на себе увагу. Мене обов'язково хто-небудь згадає в лавах козацьких. Якби не поляки, то, може, все якось і минуло б тихо.

– Як скажеш... – знітилася Оксана і, схиливши голову, пішла збирати речі та дітей.

– Тільки мотлоху багато не бери, лише найбільш цінне і необхідне, – кинув услід дружині стурбований Іван. Оксана знічено озирнулася і кивнула головою.

Лаврін дивився та слухав, що говорить Іван, нарешті второпав, про що йдеться, і схопив козака за рукав.

– А як же ми втечемо? – і кивнув на двір, де веселилися ситі драгуни.

– То моя справа, не турбуйся. Лише підготуй непомітно дві підводи для виїзду, бо нам доведеться багато чого взяти з собою.

До вечора Іван з Лавріном, що вдавали, ніби поралися по господарству, зібрали тим часом речі, інструменти, збіжжя та поклали плуга на воза. Далекі від селянських турбот драгуни не помітили нічого підозрілого, лежали на травичці та спостерігали за Іваном. Коли йому потрібно було піти за хату, то за ним слідували двоє-трьоє драгунів, не

випускаючи з виду. Їхні коні паслися, хрумкаючи травною, у дворі.

Коли почало сутеніти і драгунів ввела в оману мирна поведінка господарів, а Оксана почала варити галушки до вечері, розраховуючи також і на поляків, Песецький підійшов до Івана, який сидів на призьбі, розмовляючи з Лавріном.

– Чи дозволить пан козак спитати щось? – делікатно звернувся хорунжий до Івана. Той похмуро кивнув на знак згоди.

– Чому пан козак не хоче пристати до Вишневецького? Це ж славний князь і великий лицар, і багато хто має за честь служити у нього!

Іван помовчав, потім зиркнув гостро на Песецького і спитав:

– А як би пан хорунжий себе почував серед козаків? Чи служив би там?

Песецький знітився, відчувши істину в словах козака, але за хвилину промовив:

– Але ж пан козак міг би поділитися своїм досвідом, показати, що він може...

Іван усміхнувся і сказав:

– Те, що я можу, треба вивчати змалечку, ось із такого! – показав він рукою на півтора лікті від землі. – А ви говорите, пане хорунжий!

Песецький здивувався.

– А що ж такого треба вміти, щоб змалку вчитися? Рубай собі та відбивайся! Головне, щоб це робити вправно!

Іван уважно подивився у наївні молоді очі хорунжого, потім, на щось зважившись, встав на рівні та вийшов ближче до середини двору.

– Дивись, хорунжий: чи так зможеш?

І він, трохи розігнавшись, підстрибнув, перекинувся через голову, одночасно ніби б'ючи ногами в обидва боки, приземлився навколішки й одразу закрутився, наче дзига, на одній нозі, витягнувши другу. Потім перекотився і зробив кілька стрибків, обертаючись навколо себе і б'ючи ногами. Потім зупинився і переможно подивився на молодого хорунжого.

Песецький сидів, наче мішком побитий, драгуни також пороззявляли роти, дивуючись козацькій майстерності. А Іван зайшов у хату та взяв мечі в обидві руки. Вийшовши, він показав свої звичні вправи з мечами, коли їх навіть не видно у тій коловерті ударів та захисту, а перетворюються вони на блискучі кола. Не забував при цьому і стрибки, і перекидання – словом, показав, на що здатний, і геть приголомшив поляків, які вже схопилися на ноги і з гарячковим вогнем в очах спостерігали за його рухами.

– Це ж справжнє диво! – вихопилося у хорунжого. – Дійсно, такому одразу не навчишся! Та що там – одразу! Хоча б дещицю цієї майстерності перейняти.

Іван закінчив вправи та підморгнув весело полякам, які всіляко виявляли захоплення. Хтось намагався повторити якісь прийоми, але викликав лише сміх у присутніх, бо виходило це дуже повільно і незграбно. Зазвичай горді поляки у такому разі пропонують поєдинок не до крові, щоб упевнитись у чийійсь перевазі, але зараз про це навіть не йшлося. Правда, усвідомивши, з яким супротивником вони мають справу, почали триматися насторожі, тримаючи весь час під рукою не шаблі, а рушниці і пістолі.

Іван попрямував до хати, біля порога якої стояв Лаврін, що осудливо дивився на козака.

– Ви чого, дядьку Лавріне? – ще весело спитав Іван.

– Та думаю, з якої такої радості ти так старався перед ляхами, як дитина, їй-богу!

– А, це... – трохи згас Іван. – Це я хотів показати ляхам вміння козацьке: коли зустрінуться з нами колись, щоб тікали зразу і кидали шаблі, як непотріб!

– Ну що, налякав?

– Та, видно, так...

– А ти помітив, що вони зброї з рук не випускають? І не шаблі, а рушниці та пістолі! Як ми будемо тікати, якщо ляхи насторожі?

Іван заспокійливо поплескав Лавріна по плечу однією рукою, тримаючи в другій два мечі, і сказав:

– Не хвилюйтесь, дядьку! Я таке придумав, що їхня зброя буде зайва.

Іван заніс мечі у хату та, встроївши їх в обладунки, що висіли на забитому у стіну цвяху, спитав у Оксани, що поралася біля печі:

– Ти зробила відвар із сонного зілля, що я тебе просив?

– Так, Іваночку, зробила...

– Наллеш у сулію з горілкою та подаси на стіл полякам, добре?

– Як скажеш, голубе...

Оксана розуміла, що іншого виходу у них немає. Хоч Іван був у змозі вночі повбивати всіх поляків, але їх було вже навіть жаль, бо якось зжилися за день з ними. Та й у разі їхнього вбивства Вишневецький би все Придніпров'я обнищпорив, але знайшов би їх. Тому краще було приспати драгунів разом із хорунжим, а там – шукай вітру в полі! Оксана безмежно довіряла своєму чоловіку, бо давно вже впевнилася у його мудрості, винахідливості та кмітливості.

За півгодини жінка подала на стіл полякам галушки, приправлені вишкварками та смаженою цибулею. Ті радо загомоніли і скупчилися біля столу. Тут і вийшов Іван, несучи сулію з жовтуватою рідиною.

– Чи не погидує вельможне панство цим міцним напоєм, що на стокровиці настояний?

– О-о-о-! – залементували поляки. – Нех жие! – Як Бога кохам! – заметушилися вони, витягуючи кухлі.

Песецький як старший засумнівався було, чи варто пити, але щирі, усміхнені обличчя Івана та Оксани викликали довіру, і в нього виникло бажання розслабитися у теплому товаристві після довгого походу.

– Тільки небагато! – поставив умову хорунжий, та й сам не повірив у те, що сказав.

Розлили по кухлю та підняли, вставши з-за столу.

– За короля і Корону! – вигукнув Песецький.

– За короля! – підхопили гуртом драгуни й перехилили кухлі. Коли випили їх до дна, то ледь видихнули. Сльози виступили на очах від незвички, бо поляки зазвичай горілки не пили, а лише медовуху, мальвазію та вина, тому для них це було нове відчуття. Віддихавшись, драгуни налягли на галушки. Чути було лише плямкання та незрозумілі вигуки. Згодом підійшов Іван, що знову ніс сулію.

– Ще по одній? – запропонував він, і відмови не було, лише схвальний рев прозвучав за столом.

За годину від столу долинали лише різноголосе хropіння та мугикання. Поляки спали, як мертві, якщо тільки мертві хropуть.

Іван у хаті присів разом з Оксаною та Лавріном. Вони з тугою подивилися на голі стіни, з яких вже познімали образи та рушники.

– Благослови, Господи, – перехрестився широко Лаврін і похилив голову.

Оксана, плачучи, пригорнулася до Івана, і той у відповідь ніжно обійняв її за плечі, заспокоюючи. Він розумів, як тяжко дружині зриватися з місця, з такої затишної хати, яку вона з жіночим завзяттям перетворила на їхню домівку. І куди знову? В Чигирин? Там тітка Катерина з дядьком Степаном і дітьми, звісно, приймуть радо, але ж ненадовго, бо чутки про них ширитимуться Чигирином.

Іван, розвіуючи побоювання Оксани і пестячи ніжно її по голові, промовив:

– Поїдемо до Чигирина, а там на зимівник, де твої рідні поховані. Збудуємо хату і заживемо, як люди, – без панів, лише Бог над головою.

Іван замріявся на мить і додав:

– Потерпи, люба, все буде добре...

Вранці, коли сонце вже піднялося високо і почало припікати драгунські потилиці, вояки заворушилися, намагаючись підняти важкі голови, і ошелешено подивилися один на одного. Нарешті думки почали прояснюватися, і вони згадали, що трапилось вчора. Скочивши на ноги, всі гуртом побігли в хату і закликали, дивлячись на голі стіни та лежаки.

– Холера! – вилаявся хорунжий. – Втікли хлопи, пся крев!

Він у відчаї подивився на сонце і примружився. Серце рвалося на частини, бо ніяк Песецький не гадав, що не виправдає довіру князя. Коли його батько, граф Анджей Песецький, проводжав сина у військо Яреми Вишневецького, то наголосив, щоб він ніколи не зрадив ні князя, ні Корону. Що буде?!

Жити не хотілося. Драгуни похмуро дивилися на хорунжого, і видно було, що їм краще зараз втекти, ніж показатися на очі Вишневецькому. Аж тут і осавул з реєстрових заїхав у двір і передав наказ князя привезти до нього козака. Довелося їхати і пояснювати, яким чином так вийшло, що козака із сім'єю немає і хата порожня.

Вишневецький був у нестямі. Його обурила не так втеча козака, як недисциплінованість його військових. Він наказав посадити хорунжого в холодну і розжалував його до капрала. А драгунам – всипати канчуків по півсотні, щоб пам'ятали, як треба виконувати накази.

Ротмістр Ян Ковальський, товстий, але завжди проворний тоді, коли слід виявити вірність, підбіг до князя і заволав:

– Накажете наздогнати лотрів, ясновельможний князю?!

Вишневецький повернув до нього задумливе обличчя, трохи помовчав, потім сухо сказав:

– Не треба... Цей козак міг би і повбивати варту, але не зробив цього... Що ж, його воля...

Князь уважно подивився на офіцерів, що оточували його і додав:

– Майте на увазі, панове, що хлоп вчинив досить шляхетно, але наші солдати виявили слабкість і неповагу до присяги королеві та Короні. Також хочу зауважити, що, якщо такі, як цей козак, встануть проти нас, то я тоді не дам і гроша ламаного за наше військо. Зберіться, панове! Нас чекають тяжкі часи, я це відчуваю...

Втікачі дісталися Чигирина швидко, за дві доби, бо «позичили» у драгунів ще двох коней та міняли їх час від часу. Їм пощастило, бо татари рушили у бік Умані, а налякані поляки носа не потикали на шляхи. В сам Чигирин не

заїжджали, а, переїхавши через міст, оминули його вздовж Тясмину і, об'їхавши Замкову гору, заховалися у ярістому лісочку за версту від неї. До Катерини послали Лавріна, бо він не викликав ніякої підозри – такий собі селянин з виду.

Катерина сплеснула руками і ледь не заголосила, коли почула, що трапилось з Іваном та Оксаною і що вони неподалік. Але про постій годі було й думати, бо поляки пильно приглядалися кожній новій людині, а тут – ціла сім'я. Вона хутко послала старшого сина через тин до Миколи, і за кілька хвилин той вже стояв у Микитьончихи у хаті, насуплений і готовий до поганой звістки. Коли ж дізнався, чому Іван біля Чигирина, завзятість знову розправила його плечі, а козацька вдача заграла в очах – так зрадив він побратимові.

– От, дай Боже, знову погуляємо! – вдарив він шапкою об підлогу та підпер руками боки. Мав такий пишний і войовничий вигляд, що всі мимоволі замилювалися ним.

– Я піду до нього зараз! Покажете, дядьку Лавріне?

– Покажу, чому ж не покажу, – ласкаво усміхнувся Лаврін, радісно дивлячись на ставного козака, – Іван так і сказав: мовляв, приведи до мене Миколу, побалакати треба. Тільки коня візьми, бо треба швиденько, на біганину часу немає.

Микола швидко зібрався, запряг коня і за десять хвилин вони з Іваном вже міцно обіймалися, стримуючи бурхливу радість від зустрічі, щоб не видатися Оксані надто чулими: козаки ж, не жінки. Іван відсторонив від себе Миколу та обдивився його.

– Видно, видно, що гречкосійство йде на користь животу, а не на користь козацькій вдачі. Ще рік – і ти будеш на кабана схожий, а не на лицаря, – по-доброму дорікнув Іван побратиму.

– Так отожд! Тому козак і гладкий, що наївся, заснув і немає гадки! – весело відповів Микола. – Оленка так смачно готує, що не можеш їсти, а хочеш!

– Твоя Оленка у моєї Оксани вчилася! – заступився за дружину Іван, а Оксана, тепло усміхнувшись, почала мирити їх.

– Та годі вам, хвальки, у доброго козака і дружина добра! А ви ж справжні козаки, чи не так?

– Та де там вже! – посмутнів Микола, присівши на воза, що був завалений речами та збіжжям. – Он Іван, я чув від Лавріна, таки гарно повоював з татарами. А ми тут нудьгуємо без діла. То добре, що татари Чигирин обминули, бо тут залога сильна та гармат багато. Але ж так скоро на печі залежимось з жінками, а ти ж знаєш: хто любить піч, тому ворог Січ.

– Так чи не за мирне життя ви воювали? Чому ж ви його цураєтесь? – спитала Оксана, холонучи душею у передчутті нової розлуки, бо бачила, яким запальним знову став Іван після перемоги над татарами. Козак наче змужнів, очі заблищали, думки ширяли десь у споминах битв. Здавалося, так би й поїхав зараз на Січ, гейкнувши та давши остроги коневі. «Поїхав би, якби не сім'я», – думав й Іван, розуміючи: хай там що – а він нікуди не поїде доти, доки його дружина та діточки не будуть у безпеці.

Козаки задумались про своє, потім Іван струсонув головою та взяв Миколу за руку.

– Поїдемо ми, брате! Ти знаєш, де ми будемо – у зимівнику. Якщо нагода трапиться, приїжджай у гості. Може, ще повоюємо...

Побратими попрощалися, і Микола, хльоснувши бато-гом у повітрі, зірвав з місця коня та зник у лісі. Іван обійняв Оксану, яка зіщулилася під його руками, та промовив:

– Не бійся, Оксанко, нікуди я не поїду від вас. Принаймні найближчим часом...

Іван з Лавріном сіли на вози, до яких були прив'язані коні та плямиста корова, та рушили у вечорові сутінки, щоб за ніч дістатися старим чумацьким шляхом до лісу у яру, а що далі – невідомо. Там, у Дикому полі, де не зустріти ні друга, ні ворога, де тільки царює птаство і звірячий світ, там вони захищуються до часу.

Микола вже під'їжджав до перших хат на околиці Чигирини, коли раптом дорогу йому заступили троє верхових зі смолоскипами. В одному з них Микола упізнав місцевого дозорця, двоє ж були гайдуками.

– Хто такий?! Чому тут в такий час і звідкіля їдеш? – крикнув дозорець.

Микола потягнувся було за шаблею, але згадав, що на зустріч поїхав без зброї, яка була захищена в хаті. Він до цього часу жив як міщанин, тому зброї йому не можна було мати під страхом смерті. Верхові сприйняли цей рух як спробу вийняти меч, тому гайдуки кинулися на нього з оголеними шаблями, а він навіть щось сказати до ладу не зміг. Спритно ухилившись, Микола перехопив шаблю в одного та вдарив нею іншого. Той мішком гепнув об землю, а Микола тим часом напав на дозорця та проштрикнув йому черево наскрізь, залишаючи шаблю в животі, і, натомість, витягаючи його досить дорогу карабелю. Дозорець злякано дивився на кров, що полилася з рани, і, знепритомнівши, зсунувся з коня на потолочену траву.

Все сталося так швидко, що гайдук, який залишився живий, отетерів і дивився на повалені тіла. Але, коли Микола рушив до нього з карабелем в руках, гайдук дав остроги коневі і стрімголов помчав до річки.

– От, дідько! – спересердя вилаявся Микола та кинувся за ним. Він розумів, що гайдука залишати живим не можна, бо тоді доведеться також тікати із сім'єю слідом за Іваном. Але козак не встиг, гайдук кинувся у воду разом з конем. Миколі не було видно, куди він подівся, бо стало вже зовсім темно і чути було тільки, як хропів кінь, перепливаючи річку.

Микола, виглядаючи гайдука, проїхав уздовж грузького берега, що заріс вербами, але все марно. Тому, вперіцивши спересердя батогом коневі по спині та змусивши його стати на дибки, помчав додому.

«Господи, – думав він гарячково, – певно, це воля твоя! Бо не буває так раптом, щоб і Іван приїхав, і мене так доля підманула. Тепер залишається тільки разом з Іваном тієї долі шукати!»

Вихором залетів козак у двір, злякавши собак, які завагували з підживанням, зіскочив з коня та забіг у хату. Оленка злякано подивилася на нього, прикривши рукою рота та затуляючи собою діточок, що спали на лежку біля печі.

– Біда, Оленко! Збирайся негайно, треба тікати з міста!

– То що таке трапилось?! – припала Оленка до Миколи, торсаючи його за сорочку, потім, помітивши кров на ній, з жахом відступила.

– Ти... поранений? Чи вбив когось?!

– Так трапилось, любя! Ти збирайся швидше, я розповім...

Доки Оленка збиралася, схлипуючи, Микола коротко розповів їй про пригоду та почав втішати тим, що вони не пропадуть, а поселяться разом з Іваном у зимівнику. Казав, що доля сама так влаштувала, бо таких збігів у житті не буває...

Оленка, слухаючи, рвучко кидала в клумакі речі та лаяла подумки Івана, що так невчасно з'явився і занাপастив їхнє спокійне життя. Вона не могла стримати сліз, які двома струмочками котилися по щоках та падали на груди. Але заклопотаний Микола не помічав стану дружини, бігав по хаті, збираючи речі, потім вискочив надвір готувати підводу.

Запрягаючи коня до воза, Микола подумав, що всю худобу брати із собою не можна, бо вона сповільнить рух, тому побіг до Катерини та розповів про все. Він попросив забрати корову, курей та свиней до себе або приглянути за ними, маючи за свою власність, бо дороги назад для Миколи уже не було.

– А що трапилось? – випитувала Микитьончиха, на що Микола коротко відповів:

– Почуєте...

Іван їхав на возі, тримаючи повід в одній руці, а другою обіймаючи за плечі Оксану, що притиснулася до нього. За ними у сні спали діти, а далі горою нагромаджувалися речі та збіжжя. За возом підтюпцем бігла прив'язана корова, а поруч з нею – запасний кінь, що косив на рогату сусідку карим оком і час від часу сахався, хропучи. За ними їхав Лаврін, куняючи, бо нікому було його розвеселити. За його возом також біг кінь, якого забрали у драгунів. Темрява вже огорнула все довкола, і тільки зірки на небі мерехтіли, прикликаючи погляд до безмежжя простору. З-за обрію вставав величезний повний місяць, ще жовтий і не дуже яскравий. Це він за півтори-дві години підніметься вище і засвітить над степом, перетворюючи його на сріблясте та хвилясте море.

Раптом Іван почув гуркіт коліс, що доносився позаду. Він прислухався, зупинивши коня, і зрозумів, що хтось мчить навздогін.

– Лавріне! – гукнув він назад. – Завертай у степ!

Вони повернули коней у степ і, заїхавши у високу та густу траву, заховалися в ній, придивляючись до шляху. Гуркіт наближався, і скоро у світлі місяця Іван побачив підводу, яку віз гарячий кінь, і знайому постать Миколи, який, підвівшись на возі, гнав коня, хльоскаючи батогом у повітрі. Іван, кинувши повід, вискочив на дорогу перед конем, і він шарпнувся, зупиняючись.

– Миколо, ти?! Що трапилось?!

– Іване! – скочив Микола з воза та підбіг до побратима, обнімаючи його. – Там таке... трапилось, що довелося тікати за вами!

Іван побачив на возі Оленку та дітей, що рюмсали, мабуть, від страху темряви і несподіваної гонитви поночі.

– Розкажуй! – коротко наказав він.

Вислухавши розповідь, він здивовано похитав головою, потім поклав руку на Миколине плече.

– Вночі вони шукати нас не будуть, а до ранку будемо на місці.

Потім ще похитав головою і додав:

– Дійсно, наче сама доля втрутилася...

За кілька хвилин невеликий обоз їхав риссю, щоб і коней не втомити, і щоб від'їхати якнайдалі від Чигирина. Коли почало світати, Іван, придивляючись до узбіччя, нарешті підняв руку, побачивши якісь прикмети, і повернув коня праворуч.

Оксана тихо плакала, похиливши голову на чоловікове плече, стоячи біля могили рідних: батька, матері та братів-підлітків. Іван втішав дружину, гладив по голові та обіймав за плечі, а з іншого боку її умовляла Оленка. Могила зовсім заросла, втім, як і все господарство: двір, хата, хлів та

клуня. Хата також трохи осіла та покосилася, а ось хлів та клуня були наче нові, бо їх збудував Левко, батько Оксани, тільки три роки тому, тоді як хату – Зіновій Будяк, старий запорожець, ще років тридцять тому, хоча деякий час у ній пожити було можна.

Того ж дня закипіла робота з облаштування зимівника. На додачу до інструментів, які привезли побратими, у хліву знайшлися трохи поіржавілі, але досить справні пилки, сокири, лопати, вила, граблі, сапи та коси. Також знайшовся і плуг з бороною та безліч корисних речей, які у цій глушині не були потрібні нікому, бо навкруг жили тільки птахи та звірі, а вороги, що знали про цей захований у степу райський куточок, усі загинули. Оксана з Оленкою облаштовували хату та чистили і розпалювали піч, яка довго стояла без діла і тепер диміла. Іван з Миколою та Лавріном пішли у ліс шукати та ставити знаки на деревах для будівництва нової хати для Миколи з Оленкою, щоб наступного дня зрубати та притягнути кіньми у двір. Іван пильно роздивився сам зимівник і намітив, як розширити його, розчистивши ліс. До двору додалися і струмок з ковбанею, яку викопали ще за життя Левка Зарудного.

Минали дні, сповнені напруженої праці. Прокидалися з першими променями сонця, чоловіки сідали на коней та їхали нагору до степу, де, вполювавши кілька дрохв та зайців, поверталися, віддаючи здобич господарям. Ті хутко бралися до готування обіду. Самі ж побратими роздягалися, скидаючи сорочки та залишаючись голими до пояса, починали теслювати під керівництвом досвідченого Лавріна. Будували простору хату, що швидко виростала завдяки невтомній праці побратимів. За тиждень звели основну хату, покрили висушеною степовою травою, почали обмазувати.

Одного дня Іван, взявши Оксану, що також поїхала верхи на другому коні, вирішив оглянути те поле, яке розорав у степу біля яру Левко два роки тому. Коли вони наблизилися до поля, то зупинилися, вражені справжнім дивом: Левко з синами загинули і не встигли зібрати пшеницю та жито, тому зерно осипалося та проросло наступного року, те ж саме сталося і через рік. Тому перед подружжям розляглося житнє та пшеничне густе-прегусте поле, на якому майже не було бур'янів. Це було справжнє диво, і, здавалося, сам Господь влаштував такий подарунок втікачам. Залишалося лише чекати дозрівання зерна та багатих жнив.

Коли хата для Миколи та його сім'ї була готова, зраділе сімейство в'їхало у новий дім. Лише гірко було від того, що хату неможливо було освятити, але Іван заспокоїв, що якось привезе попа з найближчого села, а це аж за тридцять верст. Тому внесли образи та прилаштували на покуті, перехрестилися, помолилися та почали заносити скрині та речі. За цей час побратими з Лавріном змайстрували столи та лави, тому було за що сісти та наставити наїдки й питво, щоб відзначити новосілля. Нарешті втікачі відчували свободу не тільки зовнішню, але й свободу у серці, бо не було навкруг ні пана, ні наглядача, а були лише вони самі на весь степ, вільні і радісні. Тому пісня одразу народилася у серцях, і вони затягнули у п'ять голосів:

*А в тому саду
Чисто метено,
Ще й хрещатим барвіночком
Дрібно плетено.
А в тому саду
Ніхто не бував,*

*Лиш молодий Андрієчко
Коня попасав.*

*Коня попасав,
Дрібний лист писав –
Все до теї Наталочки,
Що вірно кохав.*

*– Ой ти, Наталю,
Горда та пишна,
Я до тебе листи писав,
А ти не прийшла!*

*– А ти, Андрійку,
Не великий пан,
Сідлай коня вороного
Та й приїжджай сам!*

Ці прості слова про кохання ніби відродили у серцях перші почуття, тому Іван з Оксаною та Микола з Оленкою співали так, наче на першому побаченні, з неприхованим хвилюванням. Лаврін підспівував, згадуючи щось своє, і сльози текли по зморшковатому обличчю. Діти, що трохи пхінькали, засинаючи, раптом затихли і тільки блищали оченятами, прислухаючись до рідних голосів.

За місяць була готова і друга хата на місці старої, Зінькової, яку розламали, взявши ще добрі колоди, а інші порубали на дрова. Хоча роботи було багато, та подружжя знаходили час для відпочинку, для пісень і вечірніх посиденьок за столом. Найбільше були раді жінки, бо рай, та й годі! Чоловіки завжди поруч, ні пана, ні урядника, ні податку. Все навкруг

було своє. А в Україні, що була підвладна польському королеві, а здебільшого – панам, окрім звичайної панщини, яку довільно встановлювали власники, хлопи були обтяжені безліччю різних дрібних поборів. Кожен вулик був оподаткований – платили очкове; за вола платив селянин рогове; за право ловити рибу – ставщину; за право пасти худобу – спасне; за помол борошна – сухомельщину і ще багато чого. Селянин був ніби зв'язаний з усіх боків, пани дерли з нього не тільки зайве, але й забирали найбільш необхідне – те, без чого селянську родину чекала голодна смерть.

Так минув рік, за який побратими ще більше розгосподарувалися, а багата земля відплачувала за працю нечуваними врожаями, звірини та птаства було стільки, що ледве не самі у казан стрибали. Так можна було й розлінитися та забути про козацькі справи, але Іван не давав ні собі, ні Миколі спокою, постійно влаштовував поєдинки та змушував Миколу вправлятися зі зброєю та без неї. Той охоче на це пристав, і тільки миготіли шаблі у двобої, а стривожені жінки перезиралися, ховаючи в очах страх і муку та чекаючи того дня, коли чоловіки зберуться та скажуть: «Поїдемо на Січ!».

Але раптом їхній спокій був порушений хоч і не проше-ним, але дорогим гостем. Якогось дня завалували собаки, кинувшись до високого тину. Іван з Миколою вискочили з рушницями та пістолями, виглядаючи, хто б це міг бути. Але раптом з-за тину почувся голос Петка:

– Ось так побратима зустрічаєте? Дивіться, не стрельніть випадково!

Побратими опустили рушниці, радо загомоніли та, перебиваючи один одного, кинулися до замкнутої хвіртки з воротами. Коли відчинили, то побачили Петка з Христиною на возі, що був запряжений білим конем. На возі були складені

скрині, лантухи зі збіжжям та інші речі. З усього було видно, що молоді не в гості приїхали, а назавжди.

Коли Петко з Христиною зустріли, як годиться, та розмістили, то почали розпитувати про все. Вони розповіли, що минулого року Петко приїжджав до Миколи у Чигирин, але його не застав. Катерина розповіла йому про все, що трапилось, і куди Іван з Миколою поїхав. Спершу Петко засмутився, але потім, ніби щось вирішив, струсонув головою і сказав:

— А ми з Христиною також туди поїдемо! Он на мене вже урядник косо дивиться, все намагається до панщини змусити. А як буде змушувати, то я ж не змовчу!

Ховатися від дозорців уже й справді було небезпечно. Кілька разів Петко з тестем були мобілізовані на відбудову замкового валу, де кілька днів від темна до темна копали глинисту землю та тягали її у кошиках, трамбуючи підніжжя Замкової гори. Але урядник не відставав та все допитувався, що за один цей зять, чи не з козаків, бува?

Тому настав день, коли у Черкасах був ярмарок, а коли закінчився, то вервечки возів потягнулися до виїзду з міста. Тут і Петко з Христиною прилаштувалися зі своїм возом до них та виїхали безперешкодно, ніхто навіть і не спитав — хто та куди.

Петко не пам'ятав достеменно прикмет, які вказували на поворот до улоговини у степу, тому досить довго блукав серед трави, доки не натрапив на ледь помітний шлях, навіть не шлях, а пригнуту траву. Коли ж побачив знайомі верхівки дерев, що видавалися кущами, то зрадів неймовірно та пустив коня риссю, щоб якнайшвидше дістатися до місця та побачити рідних і дорогих людей.

Немає потреби говорити, що згодом побудували хату і Петкові, тому замість невеликого зимівника на дні улоговини

розрісся справжній хутір, ба навіть не хутір, а маленьке село, де щасливо жили близькі люди. Але вони сумували за Юрком, Івановим братом, та Грицьком Баламбурою, що перебували десь на Січі, але де – побратими не знали, бо Базавлук ляхи розгромили, Хортиця і Томаківка були за-недбані, лише на Микитиному Розі була невелика козацька за-лого, дозволена владою Речі Посполитої для захисту пів-денних кордонів. Проте потайки від поляків і Хортицю, і Базавлук, і Томаківку потихеньку заселяли і відроджували запорожці, що з усіх терен Правобережної та Лівобережної України збиралися на цих покинутих фортецях та віднов-лювали козацьке життя.

Базавлук

– А щоб вам, бісові діти! Сто чортів вам у печінку, харцизи! – лаявся Грицько Баламбура, розтягаючи п'яних запорожців, що билися поки що навкулачки, але вже деякі гарячі голови хапалися за шаблі, що могло призвести до різанини серед козаків. До нього приєднався і Юрко, який стусанами розкидував забіяк, та так, що вони летіли на землю, перекидаючись у повітрі. За хвилину бійку вдалося припинити.

– І не соромно вам битися, вражі сини?! Що, роботи немає? Он вже опухли від неробства та пияцтва! – соромив забіяк Баламбура, що був старшим серед тих запорожців, що зібралися на Базавлуку і потихеньку відбудовували зруйновані вали та курені.

– І де ви горілку взяли, кляті п'яниці?!

Запорожці мовчали, злісно блискаючи очима один на одного.

– Е-е-е, лихо, а не лицарі! – плюнув Грицько та пішов геть, прикликавши за собою Юрка, що до цього часу вже мав козацьке прізвисько – Турчин, на згадку про його яничарське минуле. Хоча це прізвисько було Юркові не до вподоби, але запорожці як назвуть – то вже довіку. Тому козак

звик до свого нового імені й миттю відгукувався на нього. Проте Баламбура звично називав його Юрком, і за те юнак був йому вдячний.

На початку літа 1643 року, коли на Базавлуку зібралось понад дві сотні запорожців і вибрали собі отаманом Грицька Баламбуру, він наказав відбудовувати фортецю і лагодити човни, які до часу були заховані в очереті. Але деякі козаки, що за час блукання містами і селами встигли відвикнути від військової дисципліни, байдикували та пиячили, дістаючи горілку у меткого жида Лейби, що збував її козакам. Вони тільки розхолоджували решту запорожців, які вже дивилися на них і також починали ухилятися від роботи. Грицько вже був ладен покарати якогось злісного пияка, бешкетника та ледаря на смерть, але зволікав, остерігаючись заколоту серед козаків. Окрім Юрка, йому ніхто не допомагав запроваджувати козацький устрій серед запорожців, хоча сам Грицько й сам мав неабиякий авторитет, особливо після того випадку, коли йому довелося розбороняти шістьох запорожців, які вже повитягували шаблі і були готові порубати один одного. Він прослизнув між готовими до бою козаками, потім зненацька ті почали падати, хто як, та перекидатися, гепнувшись об землю. Це Баламбура, скориставшись своїм неабияким вмінням, розправився з шістьма озброєними козаками, поваливши усіх додолу та забравши зброю. Тоді всі, хто бачив це видовище, закричали від захвату, тоді ж і вибрали його старшим, як він сам казав, на його голову.

– Варто хоча б похід якийсь влаштувати! – жалівся Грицько Юркові. – Бо переб'ють чортові сини один одного!

Минуло менш як тиждень, як на Базавлук донеслися чутки, що татари під проводом перекопського мурзи

Тугай-бея знову шарпають міста і села, що їх сила-силенна, що грабують, палять, вбивають і полонять людей посполитих. Поляки нічого вдіяти не можуть, так само як і реєстрові козаки, бо їх залишилось лише 6 тисяч, розпорошених по місцевих гарнізонах. Україна знову застогнала, скривавлена татарською руїною, запорожці ж не могли тепер боронити й заступити її, бо не мали ні гармат, ні коней достатньо, ні пороху, ні чайок.

Грицько негайно скликав охочих і звернувся до них з палким словом, щоб, хоч і невеликим загоном, але дати відсіч людоловам та врятувати душі християнські. Близько ста сорока запорожців одразу ж пристали на цю пропозицію, піднесено гукаючи: «Слава!» – бо бажали скорішої битви з татарвою, хоч і малими силами. Страшно не було, бо козаки звичні до перемог над ворогом, який має кількісну перевагу.

Кілька днів готувалися до походу, збирали мало не по дрібці звідусюди і запасалися порохом та набоями, гострили шаблі та списи, майстрували стріли і підковували коней, яких ловили у степу та об'їжджали. Запорожців було не впізнати: жарти, веселощі та пісні вирували над морем козацьких голів, що зосереджено нахилилися над роботою. Багато козаків вправлялися зі зброєю, влаштовуючи поєдинки між собою, лише не до крові. Юрко весело дивився на товариство, часом і сам ставав до двобою, і тоді показував дещо таке, від чого запорожці чухали голови та намагалися повторити. Він багато чого навчився від Івана, та й до того мав неабиякий досвід, перебуваючи в яничарському війську. Там для навчання рекрутів влаштовували особливі поєдинки з невільникми, яким давали в руки зброю. Але найбільший досвід отримав Юрко в боях під Кумейками

і під Боровицею та у визвольній війні під проводом Острянина. За ці роки він дуже змужнів, роздався в плечах, заріс довгими вусами, пишній оселедець хвацько опускався за вухо, і годі було впізнати того юного Юрка, що шість років тому вступив до запорозького війська.

Нарешті запорожці переправилися через протоку і ви-йшли на крутий правий берег. Хтось крикнув:

– Агов, побратими! Погуляємо як слід?!

– Гей! Гей! – відгукнулися всі та дали остроги коням. За хвилину загін мчався чвалом степом до непомітних шляхів, якими йшла розділена на безліч дрібних загонів орда. Трохи заспокоївшись, рушили ступою, пильно виглядаючи на обрії ворога. Тепер молодий та пильний козак їхав навстоячки на коні й вдивлявся у широкий простір навкруги. Раптом він крикнув:

– Є! Загін душ зо тридцять!

Баламбура підняв руку, закликаючи до уваги, і сказав:

– Ось і прийшов час, пани-брати, погуляти козацькій шаблі по шиї татарви! Степане! – звернувся він до літнього жилавого козака, що виділявся настовбурченими вусами. – Візьми півсотні та рушай найскоріше навперейми!

Той кивнув, крикнув охочим, і скоро півсотні запорожців зникли за горбом.

– А ми, братчики, трохи вичекаємо та поїдемо навздогін! – задоволено мружачи очі від передчуття бою, сказав Грицько. Юрко, що їхав поруч, усміхнувся і тільки молодого вуса підкрутив.

Почекавши десять хвилин та їдучи ступою, Грицько різко свиснув та, піднявши руку з шаблею над головою, пустив коня чвалом у напрямку татарського загону. Ті ж, мабуть, свисту не почули, бо його вітер відніс убік, тому

продовжували неспішно йти степом. Але через кілька хвилин, за які козаки наблизилися на відстань у півверсти, хтось із татар, обернувшись, сполохано залементував, і загін помчав від запорожців у глибину степу. Баламбур одразу ж помітив, що невеликі степові татарські коні трохи спритніші, відстань між загонами почала повільно збільшуватись. Чи то козацькі коні відгодувалися на волі, чи то не бігали чвалом давно, але татари віддалялися.

Баламбур та й багато хто з козаків скреготали зубами від безсилої люті, але нічого вдіяти не могли. Залишалось тільки сподіватися, що досвідчений Степан Губа зможе перейняти зі своїми козаками татарський загін. Так воно й трапилось...

Баламбур, що спостерігав, скачучи, за татарами, раптом помітив, що вони заметушилися, почали пориватися у різні боки, але в цей час на них напав козацький загін і почалася жорстока січа. Козаків було майже вдвічі більше, але татари були вправними вояками. Вони то стріляли з луків, то кидалися на козаків зі своїми кривими шаблями та довгими списами, то стрибали з коней просто на вершників з козацького боку і разом з ними падали під ноги коням. Боронилися відчайдушно, розуміючи, що шляхи до втечі перекриті, тому намагалися найдорожче продати своє життя. А як відомо, навіть маленька тварина, яку загнали у глухий кут, може настільки несамовито і розлючено боронитися, що врешті-решт проб'ється на волю.

Баламбур зі своїми запорожцями вривався у гущавину бою, і вони почали сікти татар, немов добра хазяйка капусту для соління. Відчайдушні крики, брязкіт зброї, хрипи та іржання коней – все перемішалось під похмурим небом. Перевага козаків була настільки відчутною, що за кілька

хвилин татари були порубані, коні без вершників бігали розгублено у степу, а деякі знайшли своїх господарів та торкалися теплими губами похололих облич, намагаючись розбудити їх від вічного сну. Запорожці весело гейкали та збирали трофеї: коней, зброю та одержу з чоботами. У деяких татарів знайшлися гроші, тому їх зібрали докупити і віддали Баламбурі на зберігання та на потреби товариства. Серед запорожців було кілька вбитих та з десятків поранених, тому вбитих поховали по-похідному, але з почестями, а пораним надали допомогу. У трьох козаків були тяжкі поранення, тому для них зв'язали ноші та причепили між трофейних коней, щоб при нагоді залишити у якомусь селі серед добрих людей.

Так Баламбура з козаками полював на розрізнені татарські загони та здебільшого розбивав їх, винищуючи до ноги, бо вершників у тих загонах було не більш ніж п'ятдесят. Коли траплялися загони із двохсот вояків, запорожці все одно намагалися перешкодити їхньому пересуванню, нападали на них вночі, скубли так, що, як кажуть, пір'я летіло, та розчинялися у темряві, залишаючи кілька десятків вбитих і пораних та дозволяючи кільком бранцям втекти під час метушні серед татар, що боронилися і втрачали пильність.

Томаш Яблонський

За місяць такої степової війни козаків залишилось близько сотні, решта були поранені або вбиті. Тиждень татарських загонів у степу не бачили, тому Баламбура наказав перейти ближче до заселених земель, щоб побратими могли хоч трохи відпочити та загоїти рани. Та скрізь на шляху козаки бачили жахливі картини, бо на місці сіл і хуторів були лише згарища, що диміли, та тіла вбитих старих і немовлят, яких татари у ясир не брали. Запорожці стояли над згарищем, знявши шапки та ковтаючи непрохані сльози, потім, піднявши шаблі над головою, клялися помститися за смерть невинних людей.

А татари, попаливши та пограбувавши села та містечка, тягнулися зі здобиччю назад, до Криму. Тут їх і перестрівав Баламбура, бив нещадно та визволяв невольників, відпускаючи їх додому. Але татарських загонів було надто багато, і тому видалося справжнім дивом те, що вони досі не розбили козацький загін. Проте і козаки не могли протидіяти татарській навалі, хоча робили для цього все, що могли.

Одного сонячного дня запорожці вистежили досить великий татарський загін, що мав понад сім десятків вершників, які вели колону невольників на південь. Чоловіки

та жінки, хлопці та дівчата, босі, обірвані, знеможені ледве йшли, приминаючи високу жорстку траву, та проклинали все на світі, благаючи у Бога смерті. Баламбура, оцінивши бойові можливості та кількість татарського загону, задумався на хвилину. Він розумів, що надто ризиковано нападати на таке велике військо, бо козаки також були втомлені боями і життям у степу, знесилені від недоїдання та від майже постійного перебування верхи на конях. Але водночас вигляд невільників та їх кількість спонукали Грицька зважитись на напад, хоча і дуже небезпечний.

Атакували з двох боків, спершу одна півсотня з тилу, щоб татари повернули назад, перелаштувалися і, гадаючи, що козаків менше, впевнено напали на них. Коли ж починався бій і татари не стежили за степом, друга півсотня напала з іншого боку і врзалася з тилу в татарські лави. Починалася мішанина та метушня, що заважала татарам боронитися. Такий план атаки дозволяв навіть меншими силами отримати перемогу, а з кількісною перевагою – і поготів. До того ж до козаків приєдналися чоловіки з-поміж невільників, що кидалися на татар, стягували їх з коней та майже гризли зубами, забиваючи до смерті.

Баламбура з Юрком літали, як соколи, над бойовищем, вражаючи на смерть кожного татарина, який ставав на шляху. Так вони надихали запорожців на подвиги та лякали татар, що зневірювалися, дивлячись, як легко і невимушено б'ються козаки.

Нарешті все стихло, тільки бігали коні та ходили козаки у степу, добиваючи поранених татар. Бранці, раптом усвідомивши, що тепер вони вільні, кинулися до своїх рятівників, обіймаючи та цілючи спітнілі і розпалені боєм обличчя. Козаки ніяково відсторонювалися, але деякі дозволяли

і собі гарячі поцілунки у відповідь на цілунок гарної дівчини. Коли згуртували врятованих людей, то Баламбура помітив підлітка на коні, у шляхетській одежі. Хоча хлопець був і замурзаний, та одіж була геть подрана, у його вигляді було помітно зверхність і відчуженість. Він зберігав такий собі панський вигляд навіть попри жахливі умови. Його єдиного татари посадили на коня, бо намагалися вберегти від пошкоджень, щоб отримати багатий викуп від рідні. Він був лише легко прив'язаний за руки до сідла, щоб, бува, не втік, а кінь був поводом припнутий до коня командира загону, якому і дісталася така здобич.

Баламбура розмовляв польською, тому спитав у бранця:

– Чий ти є? Як твоє прізвище, і звідки ти?

Хлопець зверхньо подивився на Грицька і відповів:

– Я єстем Томаш Яблонський, польський шляхтич, син Вацлава Яблонського, власника маєтку у Тальному.

Потім трохи знітився і вже прохально проказав:

– Розв'яжіть мене, будь ласка, пане козаче!

Баламбура дав знак, і один із запорожців спішився, підійшов до хлопця, відв'язав його від сідла та спустив з коня. Шляхетської пиhi у Томаша надовго не вистачило, до того ж він зрозумів, що його подальша доля залежить від козаків. Хлопчина з-під насуплених брів подивився на Грицька і обізвався:

– То ви зможете мене відвезти додому? Батько нагородить вас щедро, бо я у нього єдиний син.

Баламбура перезирнувся з Юрком та козаками, але відповів не одразу. Він розумів, що панське дитя, може, досить ніжне, щоб толочити босими ногами траву, але й вирізняти його з-поміж інших він не хотів, бо чим гірші прості сільські люди? Згодом він сказав:

– Підеш з усіма... Ми проведемо, бо ще багато татарви гасає по степу, а вас он скільки...

Справді, звільнених бранців було більше сотні, тому залишати їх на поталу якомусь випадковому татарському загону було б жорстоко. Тому козаки оточили людей з усіх боків, ділились з ними своєю їжею і водою. Дещо з провіанту вони знайшли у побитих татар, а також у головного була коштовна шабля, яку піднесли козаки Баламбурі як старшому. Але він не прийняв подарунок, сказавши, що кращої і зручнішої за його шаблю у світі немає. Запропонував віддати її Юркові, бо від дужих і точних ударів у його шаблі розламалося руків'я, та й саме лезо пощербилося. Юрко, червоніючи, взяв подарунок, вклонившись козакам, які радо вітали його. Вони самі бачили майстерність і мужність побратима, тому раділи, що цінна зброя знайшла справжнього господаря.

За два дні колона у супроводі козаків підійшла до місця, де шлях розділявся: один йшов до Чигирина, а другим можна було дістатися Тального. Колона зупинилася перепочити, козаки розпалили вогнища та почали готувати куліш, а люди посідали на траву, розтираючи натружені та збиті ноги. Коли запах смачного кулешу рознісся степом, то звільнені бранці і запорожці піднялися та, пожвавившись і перемовляючись, сходились до казанів. Набирали, хто в що: козаки мали казанці, а недавні полонені підставляли фартухи і сорочки, бо куліш був густий, як каша.

Баламбура прилаштувався біля Томаша Яблонського, який, сидючи, копирсався у землі паличкою і ніби й не думав йти за стравою.

- Ти що, їсти не хочеш? – спитав Грицько.
- Що?! – глянув Томаш на козака.
- Їсти не хочеш, кажу?

Томаш ковтнув слину, потім гордо відвернувся.

– Не хочу...

– А-а, – зрозумів Баламбура, – хлопська їжа не до вгоди?

Він посміхнувся, смачно сьорбаючи гарячий куліш, потім, пережувавши, спитав:

– Звик до білого хліба, то вже його чорний в зуби коле?

Глянувши на хлопця, Грицько простягнув тому ложку і глиняну миску з кулешем, яку завбачливо прихопив із собою.

– Ну, давай, давай, не соромся, а то мій батько між двома хлібами вмер: старого не було, а нового не дочекався!

Хлопець нарешті повернувся до козака, взяв ложку з його рук та миску і почав хутко їсти.

– Оце молодець, це по-нашому! – зрадів Баламбура і, почекавши, поки Томаш доїсть страву, спитав:

– Як же ти потрапив у полон, хлопче? Чи тебе батько не вберіг?

– Та я, – не по-шляхетськи витираючи масні губи рукавом, відповів Томаш, – того дня поїхав верхи прогулятися з двома гайдуками. І хоча батько не дозволяв мені заїжджати за річку, я рвонув, ніби тікаючи, від гайдуків. Хотів погратися, так би мовити... А тут вони... татари...

Жахлива згадка перекривила Томашеве обличчя, що враз потемніло, але він продовжив:

– Вони накинули на шию зашморг, ось бачиш? – показав червоне садно на шії. – Гайдуків, які кинулися мене визволяти, вбили одразу з луків, а мене схопили, кинули на коня та помчали...

– Е-ех, хлопче! – поклав руку на плече Томашу Грицько. – А наш народ постійно потерпає і від татар, і від вас – ляхів! Тепер розумієш, як йому доводиться?